

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

V. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BAN-I VELÎ SEMPOZYUMU
-EŞ'ARÎLİK-

04-06 MAYIS 2018

Kastamonu Üniversitesi
V. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu
(Eş'arîlik)

EDİTÖRLER:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYKAÇ
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÇUHADAR
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR
Arş. Gör. Erhan Salih FİDAN
Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

ISBN: 978-605-4697-18-2

19 Ekim 2018, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin ilmî ve hukukî sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Her hakkı saklıdır.

BATILI/ALMAN ARAŞTIRMACILARA GÖRE MU'TEZİLE TEMELİNDE EŞ'ARİLİĞİN MATURİDİLİK KARŞISINDAKİ KONUMU

*Prof. Dr. Özcan TAŞCI**

ÖZET

Bilindiği üzere Kelam söz konusu olduğunda temelde üç Kelam ekolünden söz edilebilir: Mu'tezile, Eş'arilik ve Maturidilik. İlk olarak oluşan Mu'tezile'nin, diğer ikisini bir çok yönden etkilediğini ortaya koymaya yönelik gerek Müslüman gerekse Batılı/Alman araştırmacılar tarafından çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar Almanya'da özellikle 19. ve 20. yüzyılın başlarında Mu'tezile ile Eş'ari/Ehl-i sünnet karşılaştırması üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak bu durum 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişmeye başlamış, dolayısıyla da Maturidilik hakkındaki çalışmaların yetersiz olsa da artmaya başladığı görülmüştür. Maturidilik çalışmalarının vardığı sonuç en genel itibariyle, Eş'arilik ile Maturidilik arasında Müslüman müellifler tarafından varsayıldığı gibi temel ilkelerde (Tanrı'nın fiilleri, insanın özgürlüğü, v.b.) büyük bir benzerliğin olmadığı, Maturidiliğin zikredilen temel ilkelerde Eş'arilik'ten daha ziyade Mu'tezile'ye yakın olduğudur. Bununla beraber her iki ekolün birlikte Sünni Kelam sistemini oluşturduğu ise kabul edilen bir olgudur.

THE STATUS OF ASH'ARIYYAH IN OPPOSITE TO MATURIDIYYAH ACCORDING TO THE WESTERN/GERMAN RESEARCHERS IN CONNECTION WITH MU'TAZİLA

ABSTRACT

As it is known, as far as Kalam concerned, there might be three schools of Kalam. Mu'tazilah, Ashariyyah and Maturidiyyah. Mutazilah which was the first Kalamschool have influenced the other two. The studies, which were done in Germany about these Kalamschool, were particularly in comparison of Mutazilah and Ashariyyah in the 19th and in the beginn of the 20th centuries. But that changed at the end of the 20th century and at the beginning of the 21th century. At this time many studies on Maturidiyyah had been made. There have been so many studies, which was made by both the Muslims and the German scholars, which show that it is between Maturiditen und Ashariten especially as in the God, free will great diffrents. However both schools can be accepted as sunni Kalamschools.

Giriş

Eş'arilik ve Maturidilik tarihsel süreçte ortaya çıkışları itibariyle her ne kadar çağdaş olsalar da Ehl-i sünnet Kelam ekolü söz konusu olduğunda Eş'ariliğin İslam Düşüncesi/Kelam sistemi içerisinde Maturidiliğe nazaran daha büyük bir etkisinin olduğu rahatlıkla söylenebilmektedir. Klasik Kelam eserleri incelendiğinde Maturidiliğin Ehl-i sünnet inanç sistemi içerisinde Eş'ariliğin gölgesinde kaldığı, dolayısıyla da çok ta fazla ön plana çıkma imkânı bulamadığı tespit edilmektedir.

Bilhassa Ebu'l-Mu'in en-Nesefi (ö. 508/1114) ve onu takip eden kalamcılar vasıtasıyla Maturidiliğin, Eş'arilik karşısında müstakil bir ekol olmasının mücadelesinin verildiği dönemlerde Eş'ari temsilcisi Taceddin es-Subki'nin (ö. 771/1370) somut anlamda başlattığı ve ondan sonra da uzun süre devam ettirildiği söylenebilen girişimlerle her iki ekol arasındaki

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

önemli sayılabilecek farklılıklar görmezden gelinmek suretiyle Maturidilik adeta Eş'ariliğin hakimiyetinin açıkça görüldüğü bir konumda kendisini bulmuştur.

Her iki ekolün Ehl-i sünnet Kalam ekolü olarak bir çatı altında birleştirilmeleri kanaatimizce Maturidiliğin gelişimini olumsuz yönde etkilerken buna karşın Eş'ariliğin Ehl-i sünnet içerisinde daha da güçlendiği tespit edilmiştir. Zira bu birleştirmeden önce de Maturidiler kendilerini Ehl-i sünnet'in mensubu olarak görüyorlar, dolayısıyla da Ehl-i sünnet'i sonuna kadar diğer ekollere karşı savunmaya gayret gösteriyorlardı. Bununla beraber gerek Eş'ariliğin gerekse Maturidiliğin konumu hep tartışmalı olmuştur: Onlar, Kalam ekolü olarak temelde sanki Mu'tezile'nin görüşlerine göre kendilerini tanımlayıp şekillendirmişlerdir. Bu durum esasen araştırmacıların her iki ekolün konumunu Mu'tezile ekseninde tespit etmede oldukça zorlanmalarına neden olmuştur. Zira Maturidilik bir yanda kendisini Ehl-i sünnet inanç sistemi içerisinde görürken diğer yanda ise bir takım temel kelamî konularda Eş'arilik'ten daha ziyade Mu'tezile ile benzer düşünceleri paylaştığı görülmüştür. Yine Eş'arilik te aynı şekilde bir yanda felsefe karşıtı bir duruşa sahip olmuşken, diğer yanda neredeyse Mu'tezile'nin felsefi mirasını benimsemiş gözükmektedir.

1. Araştırmanın Başlangıcı

Alman oryantalist kaynakları incelendiğinde İslam İnanç ekolleri ile alakalı bilgilere takriben 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren (1830'dan sonra) rastlanılmaktadır. Her ne kadar 18. yüzyılın sonlarından itibaren buna dair bir takım bilgilere sahip olunsa da bunların sistematik olmadığı rahatlıkla gözlemlenmektedir. Örneğin Kalam ismi bile bu dönemde henüz ancak bazı yazarlar tarafından telaffuz edilmesine karşın yaygınlık kazanmadığı açıkça görülebilmektedir:

Takip edebildiğimiz kadarıyla Kalam adı Almanca literatürde ilk olarak Giambattista Toderini (1728-1799) tarafından yazılan ve Venedik'te "Letteratura Turchesca" başlığı altında 1787 yılında basılan, hemen ardından da 1790 yılında "Literatur der Türken" adıyla Almancaya tercüme edilen eserde görmekteyiz. (Taşcı: 2013, 97)

Kalam ilmi, eserin birinci cildinde "Müslüman metafiziği ya da skolastik teoloji" (Muselmanische Metaphysik oder Skolastische Theologie) adıyla ele alınmakta ve tahlile tabi tutulmaktadır. (Toderini: 1790, I, 24-30; Taşcı: 2013, 100) Bu durum Kalam ilminin "İlm-i Kalam" olarak daha o dönemden itibaren Almanya'da bilindiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. İlm-i Kalam tabiri Türkçe bir kelime dizisi olup eserde de aynen bu şekilde yazılmıştır. Bundan başka Türkçede kullanıldığı şekliyle "Kalam" olarak ta sunulmaktadır. Bilindiği üzere 1850 tarihli Şehristani'nin el-Milel'inde Kalam, Haarbrücker tarafından Almancaya "Kalâm" şeklinde aktarılmıştır. (Şehristani: 1850, VII; Taşcı: 2013, 101)

Meşhur Aydınlanmacı Alman filozofu Johann Gottfried Herder (1744-1803) "Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" (1784-1791) adlı eserde (ilk dönem Mu'tezile) Kalam ilmini "Teolojik metafizik" (theologische Metaphysik) olarak adlandırmıştır. (Herder: 1784-1791, II, 372-386; Taşcı: 2013, 91) Bu noktada dikkat çekici olmasının yanı sıra Herder'in isimlendirmesi ile karşılaştırmaya imkan tanınması açısından Edward Pocock'un (1604-1691) *Sâid b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Endelüsîet-Tuleytî*'nin (ö.462/1070) –Pococke tam olarak eserin ismini vermediğinden- muhtemelen "Kitâbü't-Ta'rîf bi-Tabakâti'l-Ümem" Arapça eserinde yer alan "İlmü'l-Kalam" ibaresini (Pococke: 1650, 16) "Skolastik Teoloji" (Theologiae Scholasticae) olarak tercüme ettiğini aktarmak yerinde olacaktır. (Pococke: 1650, 17):

İslam'da diğer dinlerde olduğu üzere bazısı Kalam ilmiyle alakalı usûl'de bazısı da Fıkıh Usulü ve Hilaf ilmiyle alakalı fûrû'da olmak üzere esaslı ve önemli ihtilaflar baş göstermiştir. Usûl'deki tartışmalar ilk olarak sıfatlar ve tevhid, ikinci olarak kaza ve kader, üçüncü olarak va'd ve va'id, dördüncü olarak ta nübüvvetle ilgilidir. (Pococke: 1650, 16)

Poccke, eserinde temelde *Sâid b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Endelüsî'den tercüme ettiği eserden anlaşıldığına göre birbirlerine zıt ekoller olarak ortaya konulan Mu'tezile-Sıfatiyye, Kaderiyye-Cebriyye, Mürciyye, Vaîdiyye, Şi'a ve Havâric ekollerini ismen bildiği ve bunları eseriyle Batıya sunduğu tespit edilmektedir. Hatta yine Sâid b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Endelüsî'nin kitabından Mu'tezile hakkında (s. 18), Sıfatiyye hakkında (s. 18-20), Kaderiyye hakkında (s. 20-22), Mürciyye hakkında (s. 22), Şi'a hakkında (s. 22-24) detaylı bilgiler sunmaktadır. Bundan sonra ise eserde Fıkhî ekoller (ve emmâ mezâhibu'l-fürû'iyeye...) ele alınmaktadır (s. 24,26,28).*

Sıfâtiyye adı altında ele alınan kısımda Ebu'l-Hasan Eş'ari'nin Ehl-i sünnet kelam ekolünü(İlm-i Kelamını) kurduğu açıkça ortaya konmaktadır. Ancak burada sadece Eş'arilik'ten bahsedilmektedir. Bu noktada dikkat çeken husus ne Ebu Mansur el-Maturidi ne de Maturidilerden hiç bahsedilmemiş olmasıdır. Bunun yanı sıra Selefiyye ve Ehl-i hadise de temas edilmemektedir. Buna göre üç temel Kelam ekolünden Mu'tezile ve Ehl-i sünnet, daha doğrusu Eş'arilerin Poccke'un bu eseriyle Batıda bilindiği gerçeği ortaya konulmuş olsa da çok da yaygınlık kazanmadığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

2. İkinci Aşama: Mu'tezile'ye Karşı Hayranlık

Tespitlerimize göre Maturidi (s. 18'de Abu Mansur El-Maturidi şeklinde) diğer Mu'tezile (s. 11'de Muatazila şeklinde) ve Eş'ari ekolleriyle birlikte Almanca eserlerden ilk olarak Heinrich Ritter'in (1791-1869) eserinde zikredilmiştir. Bununla beraber Poccke'da olduğu üzere Eş'arilerin Ehl-i sünnet'in gerçek temsilcileri olarak Batıda sayıldığı anlayışı Ritter'de de görmekteyiz. (Ritter: 1844, 18) Bununla beraber Maturidileri zikretmesi Alman oryantalistleri açısından bir aşama olarak kabul edilmelidir. Zira her üç ekolü de birlikte ilk defa kapsamlı olmasa da açık bir tarzda görme fırsatını bulmuş olmaktadır.

Ritter'in Arap dogmatikleri olarak zikrettiği mütekellimler (motakhallim) ile öğretilerinin İslam filozoflarına nispetle, yaşadığı dönemde (1844) çok fazla araştırma olmadığından bilinmediğini açıklamaktadır. (Ritter: 1844, 4,12; Taşcı: 2013, 130) Onun bu noktada Gazali'yi (s. 7'de Algazel şeklinde, s. 10'da ise El-Gazali şeklinde), Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd ve İbn Tufeyl'in yanı sıra Aristocu (Aristotaliker) Arap filozofları arasında sayması dikkat çekicidir. (Ritter: 1844, 7) Maturidi'nin Mu'tezile'nin görüşleri aleyhine yazılar yazdığını dile getirmektedir. (Ritter: 1844, 17) Ritter yine Arap dogmatikleri arasında Eş'ariliğin kurucusu olan Eş'ari'yi (El-Aschari, der Stifter der Sekte der Aschariten) zikretmektedir. (Ritter: 1844, 17,18) Ancak Maturidi'yi neden Maturidiliğin kurucusu olarak zikretmediğini belirtmemektedir. Bu noktada onun İslam felsefesinin mi Kelamdan doğduğu ya da Kelamın mı İslam felsefesinden doğduğu tartışmalarına da değinmektedir. (Ritter: 1844, 18)

Ritter'in Cebriyye'ye de (Lehre der Cschabariten) ilk dogmatik inanç sistemi olarak değindiği dikkat çekmektedir. İnsana iyi-kötü davranışlar bağlamında yazılan ezeli kader anlayışıyla ahenk içerisinde olan bu öğretiye ilahi adalet bağlamında Mu'tezile'nin karşı çıktığı zikredilmektedir. (Ritter: 1844, 18)

Sonuç olarak söylenebilir ki bu ikinci aşama, Almanya'da aydınlanmacı filozof ve oryantalistlerin de etkisiyle aklı, bireyi ve özgürlüğü ön planda tutmaları dolayısıyla Mu'tezile'nin büyük bir hayranlıkla araştırmalarında yer verdikleri bir dönemi temsil etmektedir.¹

¹ Bunun için bkz. Alfred Von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islam*, Leipzig 1868.

3. Üçüncü Aşama: Eş'arî/Ehl-i Sünnet Kelamcılarının Eserlerine Karşı Olan İlgi

Bu aşamanın kapsadığı dönemin en önemli özelliği Mu'tezile'nin karşısında en önemli rakip olarak görülen ve Ehl-i sünnet'i büyük oranda temsil ettiği düşünülen Eş'ari yazar ve eserlere ilginin artmasıdır. Kanaatimizce bunun en önemli nedenleri arasında Eş'ari kelamcılarının aynı zamanda felsefi eserler vermesidir. Mütekellim ve mezhepler-Dinler Tarihi kimliğine sahip Eş'ari kelamcısı Şehristani'nin "el-Milel ve'n-Nihal" adlı eseri bu döneme uygun olarak İngiliz W. Cureton tarafından 1842 ve 1846 yıllarında Londra'da basılmış, 1850 yılında ise Almancaya tercüme edilmiştir. Kelamcı ve Filozof olan İci'nin kelami ve felsefi içeriğe sahip baş yapıtı durumundaki "el-Mevakıf Fi İlmi'l-Kelam"²ı Avrupa'ya T. Soransen tarafından tanıtılmış olup², onun tarafından eserin iki bölümü yayımlanmıştır. (Ali Asghar Halabi: 1980, 135)

Yukarıda da zikredildiği üzere, bu dönemde Mu'tezile'nin muhalifi olarak Eş'arilik olgusu yerleştirilmeye çalışılmış, bunun üzerine de Mu'tezile-Ehl-i sünnet mücadelesi çeşitli yönleriyle temellendirilip tahlil edilmiştir. Bu mücadelede temel tartışma konuları genel itibarıyla şu şekilde ortaya konulmaktadır:

Mu'tezile (Mutazila), insanın özgür iradesini (der Freie Wille), İlahi Kudsiyeti (die Heiligkeit Gottes), Ehl-i sünnet ise buna karşın insanın mutlak kulluğunu (die absolute Knechtschaft des Menschen) ve Tanrı'nın mutlak otoritesini ((die absolute Tyrannei Gottes) öğretilerinin temeline yerleştirmişlerdir. Mu'tezile böylece İslam'da özgürlük ve Bilginin savunucusu olmuştur. Bu dönem Alman yazarlar Mu'tezile ile Ehl-i sünnet arasında ilk tartışma noktasını bu hususun oluşturduğu kanaatindedirler. (Dieterici: 1876, 77)

Onlara göre bu iki ekol arasında ikinci tartışma noktası ise, İlahi sıfatlara bağlı olarak Allah'ın Kelamı olarak Kur'an'ın, dolayısıyla da O'nun sıfatlarının Allah'ın zatıyla ezelde beraber olup olmadığına ilişkin husustur. Bu tartışmada Ehl-i sünnet mensupları ilahi sıfatların ezeli olduğunu söylerken, buna karşın Mu'tezile'nin onların bu görüşünü onaylamadıkları belirtilmektedir. Sıfatlar konusundaki tartışmaların Yeni Eflatuncu düşüncesindeki sorunlar ile benzerlik olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Batıda da (Abendland) Nominalizm ile Realizm taraftarları arasındaki tartışmaların İlahi sıfatlar tartışmasına benzediği vurgulanmaktadır. (Dieterici: 1876, 80) Me'mun dönemindeki Halku'l-Kur'an/Kur'an'ın yaratılmışlığı (der Koran zeitlich entstanden) tartışmaları dönemi Mihne hadislerinden hareketle Mu'tezile'nin akıl (Vernunft), Ehl-i sünnet'in ise taklitçilik/İman (Glaube) tarafında yer aldıkları iddia edilmiştir. (Dieterici: 1876, 81)

Mu'tezile ile Ehl-i sünnet (Orthodoxie) arasındaki üçüncü tartışma noktasının merkezinde de esasen birinci yani Özgür irade sorunu ile oldukça ilişkili olan büyük günah işleyen durumunun ne olacağına ilişkin mesele yer almaktadır. Mu'tezile'nin kurucusu Vasıl b. Ata'nın insanın iradesinin özgürlüğüne verdiği değer bağlamında tevbe etmeyi bireye bağladığından büyük günah işleyen kimsenin iki yer arasında bir yerde olduğunu belirtmiştir: Yani *el-menzile beyne'l-menziletayn* (in einem Mittelstunde sich befindend). Ehl-i sünnet ise bireyi iradesiz bir kul-köle (Knecht) olarak tanımlamasına binaen büyük günah işleyen durumunu Tanrı'ya bırakmış ve o da ister Cennete isterse Cehenneme kişiyi atabileceğini belirtmiştir. (Dieterici: 1876, 80)

Şu halde Alman müsteşriklerine göre Mu'tezile ile Eş'ari kelamcılarının temsil ettiği Ehl-i sünnet mütekellimleri arasındaki tartışma temelinde, İnsanın Tanrı karşısındaki konumunu belirleyen irade özgürlüğü, dolayısıyla da ilahi adalet sorunu ile Halku'l-Kur'an tartışmalarının çerçevesini belirlediği ve sonraları Husun-kubuh konusu ile gündeme gelecek olan aklın vahyin yanında bilgi kaynağı olup olmaması meselesi etrafında gelişmiştir.

²İci'nin zikredilen eseri 1848 yılında Cürcani'nin şerhiyle birlikte (Şerhu'l-Mevakıf) yayımlanmıştır (Mawakıf, Islamische Dogmatik von al-İcî mit Commentar des Ğurgânî (ed.Th. Sörensen, Lips. 1848) Taşcı: 2013, 144.

Eş'ari kelamcılarının Ehl-i sünnet'i temsil ettiğine dair yaygın kanaati Almanca kaynaklarda dile getirenlerden belki de ilki H. Ritter olmuştur. Ritter, Maturidi, Mu'tezile ve Eş'ari'yi zikrettikten sonra bunlardan sadece Eş'arileri Ehl-i Sünnet dogmatikleri (die eigentlichen Orthodoxen des Islam) olarak gördüğünü belirtmektedir. (Ritter: 1844, 18; Taşcı: 2013, 130)

4. Dördüncü Aşama: Maturidi Kelamcılarının Eserlerine Karşı Olan İlgisi

Dikkat edildiğinde bu dönemde Alman Şarkiyatçılarının Maturidileri henüz Ehl-i sünnet ekolünü temsil eden mütekellimler olarak görmedikleri tespit edilmektedir. Bu bağlamda onların Maturidiliği sadece ismen tanıdıkları, bununla beraber bu ekol ve mensuplarının eserleri hakkında herhangi bir çalışma yapmadıkları görülmektedir. Aslında Mu'tezile hakkında da çok fazla araştırma yapıldığı söylenemez. Zira Eş'ariler dışında Maturidi gibi Mu'tezile hakkında eserlere pek fazla sahip olmadıklarını Alman araştırmacıların bizzat kendileri dile getirmektedirler. (Ritter: 1844, 19) Bu noktada onların İslam Dünyasında güncel olarak kullanılmakta olan Eş'ari kaynaklara sahip olmaları bu hususta etkili olmuştur. Alman oryantalistler Eş'ari kelamcılarının Mu'tezile hakkında verdikleri malumat ile sınırlı olduklarından karşılaştırmayı da bu bilgiler dahilinde yapmak durumunda kalmışlardır. Buna karşın onlar, Eş'ari kelamcılar Maturidiler hakkında hemen hiç bilgi vermediklerinden Eş'ariler ile Maturidileri karşılaştırma imkanına bu dönemde sahip olamamışlardır.³

Bu durumun 1900'lü yılların ikinci çeyreğinden sonra değişmeye başladığı tespit edilmektedir. Özellikle 1950'den sonra gerek Mu'tezile kaynaklarına ulaşılması ve onların tahlile tabi tutulmaları sadece Eş'ari kaynaklarla yetinilmesi gerektiğine dair algıyı büyük ölçüde değiştirmiştir. Benzer durum Maturidiler için de geçerlidir. Ancak Maturidi ekolüne ait eserlere karşı olan ilgi ve alaka Mu'tezile'ye nazaran daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir.

Maturidilik hakkında Almanya'da yürütülen araştırmaların sürecine ve gelişimine bakıldığında temel itibariyle günümüzden takriben altmış sene öncesine kadar gitmek mümkün gözükmemektedir. Maturidiliğin kurucusu olarak kabul edilen Ebu Mansur el-Maturidi'nin (ö. 333/944) "Te'vilâtu'l-Kur'ân" başlıklı eserinin bu düzlemde ilk olarak bir makale konusu yapıldığı tespit edilmektedir.⁴ Daha sonraları başka yazarlar tarafından Hanefi-Maturidi geleneğine ait eserlerin araştırmaya konu yapıldıkları görülmektedir. Josef Van Ess'in, "Kritisches zum Fiqh akbar" adlı çalışması (in: REİ 54/1986/327-338), Bernd Radtke'nin , Theologen und Mystiker in Hurâsân and Transoxanien'i (in: ZDMG 136/ 1986/536-569), Ulrich Rudolph'un "Das Entstehen der Mâturidiya" ile (in: ZDMG) "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-Aş'ari's und al-Mâturidi's" adlı çalışmaları, (in:ZDMG 142/1992/72-79), Edward Badeen'in "Sunnitische Theologie in Osmanischer Zeit" adlı eseri (Ergon Verlag, Würzburg 2008) ve son olarak Angelika Brodersen'in Der unbekannte Kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâturîdîya am Beispiel der Attributenlehre. Berlin/Münster/Wien/Zürich/London: Lit, 2014) bunlar arasında sayılabilir. (Rudolph: 2017, 9-10) Zikredilen eserler ele alınıp incelendiğinde onların iki ana hedefinin olduğu gözlemlenmektedir: Bunlardan ilki Maturidiliğin bir Kelam ekolü olarak mahiyetinin anlaşılması, diğeri ise Eş'ariliğin Mu'tezile temelinde Maturidilik karşısındaki Konumunun Tespitidir.

Maturidiliğin Eş'arilik karşısındaki konumu noktasında özellikle bu iki ekolün tarihsel süreç içerisinde yaşamış oldukları yakınlaşma/birleşme çabaları etraflıca tahlil edildiği

³ İbn Rüşd de Mutezile kaynaklarının Endülüste bulunmadığını dile getirmektedir. (Bayraktar: 2004, 129; Taşcı: 2013, 132)

⁴Bu, Manfred Götz'e ait olan, "Mâturîdî und sein Kitâb Ta'wilât al-Qur'ân", adlı makaledir (*Der Islam*, (41/1 (Jan 1965, s. 27-70)

gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Ulrich Rudolph ve Edward Badeen'in çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Onun Mu'tezile ile olan irtibatının hangi noktalarda olduğunun tespitine yönelik olarak ta Ulrich Rudolph'un uğraşı verdiği görülmektedir.

5. Beşinci Aşama: Eş'ariliğin Maturidilik Karşısındaki Konumunun Tespiti

Yukarıda Maturidilikle ilgili olarak en son ismi geçen Brodersen'in eserinin başlığından da (Der unbekante Kalām... "Bilinmeyen Kelam) anlaşılacağı üzere Maturidilik günümüzde sadece Batılılar tarafından değil aynı zaman da Müslüman araştırmacılar tarafından da yeterince tanınmış değildir. Ulrich Rudolph'un "Maturidi ve Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelamı" (Al-Mâturîdî Und Die Sunnitische Theologie In Samarkand, 1997) başlıklı eserinin Giriş kısmının ilk konusunun başlığı da yine "Der Ruhm des Unbekannten" (Rudolph: 1997, 1), yani "Bilinmeyen Şöhreti" (Rudolph: 2017, 21) şeklindedir. Bunun en önemli nedeni yukarıda da değinildiği üzere Maturidilik üzerine yapılan çalışmaların Batıda da oldukça geç bir dönemde başlamış olmasıdır. Ancak Rudolph'a göre Maturidi ve Maturidilik hakkındaki bilgilerimizin eksikliği günümüzdeki araştırmaların yetersiz olmasından daha ziyade Ortaçağdaki Kelam ekollerine ilgili Arap kaynaklarının onun hakkında hiçbir bilgi vermemesinden kaynaklanmaktadır. (Rudolph: 2017, 22).

Bununla beraber sırf Maturidilik üzerine yapılan özgün çalışmaların sayısı Almanya'da her geçen gün artmaktadır. Bunlar Maturidiliğin Mu'tezile ve Eş'arilik karşısında hangi konumda olduğuna dair bizlere yeterince bilgiler sunmaktadır. Başka bir ifadeyle bunlar vasıtasıyla bizler Alman araştırmacıların üç ekolün birbirlerine karşı olan konumları hakkında neler düşündüklerini belli bir dereceye kadar tespit etme imkanına sahip olmaktadır. Tebliğimizin ikinci ve üçüncü aşamasında Eş'ariliğin/Ehl-i sünnet'in Mu'tezile karşısındaki konumu hakkında Alman oryantalist geleneğin varmış olduğu sonuçlar ortaya konulmuştu. Bu bağlamda onların yeterli kaynaklara sahip oldukları görülmüştü. Bu kaynakların ışığında onların vardığı sonucu şu şekilde özetlemek mümkündür: Eş'arilik insanın özgür iradesini reddeden, insanı Tanrı karşısında köle-kul olarak gören, Tanrı'yı ise kulun her türlü fiilini ezelde takdir eden mutlak otoriter bir varlık olarak sayan, bu bağlamda Cebriyyeci tutuma sahip bir ekoldür. Mu'tezile ise onun tam karşısında yere alan, insanın özgür iradesini sonuna kadar savunan Tanrı'yı ise ezelde kulun her türlü fiilini ezelde tayin ve takdir etmeyen bu bağlamda kula özgürlük veren adil bir varlık olarak görmekteydiler. Alman oryantizmi temelde Ehl-i sünnet'in tek temsilcisi olarak Eş'ariliği gördüklerinden Ehl-i sünnet de onlara göre Eş'arilik gibi algılanmaktaydı. Bu nedenle Maturidiliğin de Ehl-i sünnet ekolu olarak tanınması Ehl-i sünnet hakkındaki algının değişmesi yönünde bir takım sonuçlar verebilecekti. Bu durum aynı zamanda Mu'tezile karşısında Maturidiliğin konumunu belirleyecekti.

Alman oryantizm çalışmalarında Mu'tezile ile karşılaştırma bağlamında Eş'ariliğe ait yeterli kaynağın olduğu ifade edilmişti. Eş'ari-Maturidi karşılaştırması söz konusu olduğunda aynı şeyi söylemek mümkün gözükmemektedir. Günümüzde hala son derece az sayıda kaynakla yetinilmek durumunda olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber yukarıda da ifade edildiği üzere elde mevcut olanlar üzerinden en azından genel fikirler edinecek seviyedeyiz.

Bu kaynaklardan belki de en önemlisi Rudolph'un eseridir. Onun Maturidilik konusunda tespit edebildiğimiz kadarıyla Almanya'da yapılan en kapsamlı ilk çalışma olan "Maturidi ve Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelamı" adlı eserinde Eş'ariliğin Mu'tezile temelinde Maturidilik karşısındaki konumunun tespitine yönelik bir takım malumata sahip olmaktadır. Bu karşılaştırmayla beraber aynı zamanda Maturidiliğin bir Kelam ekolu olarak mahiyetinin anlaşılması hedeflenmiştir: Maturidilik bir Ehl-i sünnet ekolu müdür? Yoksa Mu'tezile'ye mi daha yakındır? Bunun ortaya konulması Maturidiliğin anlaşılmasını oldukça kolaylaştıracaktır. Bunun gerçekleşmesi daha önce bilinen iki ekol aracılığıyla olacaktır. Yani bilinen

bilinmeyene doğru bir süreç söz konusudur. Dikkat edileceği üzere Alman oryantalizmi Mu'tezile'nin mahiyetini Eş'arilik üzerinden kavrayabilmişti. Zira Mu'tezile kaynaklarına sahip değildi. Bunun için Rudolph'un eserinde ilk olarak Maturidiliğin aidiyeti sorunu ele alınmaktadır. Bu konuda iki varsayımdan hareket edilmektedir. Bunlardan ilki onun Ebu Hanife'nin takipçisi (Rudolph: 2017, 25), diğeri ise Eş'ari'nin rakibi olduğudur. (Rudolph: 2017, 29) Rudolph'a göre 1900'lü yılların ortalarına kadar damgasını vuran Eş'ari-Maturidi karşılaştırması temelde Maturidiliğin Eş'arilik gibi Ehl-i sünnet ekolü olup olmadığının anlaşılması açısından oldukça önemliydi. Bu karşılaştırmalar sonucu Maturidiliğin bir Ehl-i sünnet ekolü olduğu kanaatine varılmış oldu (Rudolph: 2017, 36). Bu, Maturidilik konusunda Batıdaki araştırmaların ilk safhasını oluşturmaktaydı. Araştırmaların ikinci safhasını ise Maturidiliğin Ebu Hanife ile olan ilişkisinin tespitine yönelik 20. yüzyılın 60'lı yılların sonuna kadar devam eden uğraşlar teşkil etmiştir. (Rudolph: 2017, 37)

Bununla beraber bu ilk iki dönemdeki karşılaştırmaya yönelik denemeler Maturidi kaynaklarına dayanmadığından bazı yönlerden eksiktir. 1970'li yıllardan sonra ise ilk defa doğrudan Maturidi kaynaklara dayanmak suretiyle çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu dönem Huleyf'in *Kitâbu't-Tevhîd*'i yayınlamasıyla başlamıştır. (Rudolph: 2017, 39). Bu safhada Maturidi ve Maturidiliğe ait eserler vasıtasıyla Maturidi'nin Kelam ekolü ve düşüncesi detaylarıyla ele alınıp tahlil edilmiştir. Bu tahliller neticesinde Maturidi'nin her ne kadar Ebu Hanife'nin geleneğine sahip çıksa da, ondan farklı olarak Mu'tezile temelinde bir Kelam ekolü kurduğu ortaya konulmaktadır. Onun oldukça mücadele etmesine karşın Mu'tezile'den etkilenmiş olduğuna ilişkin deliller ise *Kitâbu't-Tevhid*'in kaynağının büyük oranda Mu'tezili Muhammed b. Şebib olduğuna ilişkin kanıtlar ile desteklenmektedir. (Rudolph: 2017, 369).

Alman Maturidi araştırmalarında Maturidiliğin Ehl-i sünnet ekolü olduğuna ilişkin çok fazla kuşku olmamasına rağmen onun Ehl-i sünnet anlayışının Eş'arilik'ten oldukça farklı olduğu da üzerinde ittifak edilen bir husustur. Zira Maturidi'yi Eş'ari'nin Doğudaki benzeri olarak görmek isteyen anlayışlar tamamen tutarsızdır (Rudolph: 2017, 509). Ekolün Ehl-i sünnet anlayışı büyük ölçüde Ebu Hanife'nin Ehl-i sünnet-re'y anlayışına dayandığı söylenebilirse de Maturidi'nin Ebu Hanife'den tamamen farklı bir Kelam sistemi geliştirdiği ortadadır. (Rudolph: 2017, 508) Bu durum Maturidi'nin Ebu Hanife'yi her alanda taklit etmediği ancak ona her durumda oldukça saygı duyduğunu göstermektedir. (Rudolph: 2017, 509) Buna göre Eş'ariliğin en azından Ebu Mansur Maturidi ve Ebu'l-Mu'in en-Nesefî söz konusu edildiğinde Maturidilik'ten tamamen farklı bir ekol olması gereklidir. Zira bu ikisi Mu'tezile'nin yanı sıra Eş'ariliğe karşı da oldukça şiddetli bir mücadele vermişlerdir.

Rudolph'a göre Maturidi ve Eş'ari'nin her ikisinin de Mu'tezile'ye karşı savunma yapma durumunda olmaları ve Sünnet'e bağımlılıkları onlar arasındaki benzerlikler olarak sunulabilir. (Rudolph: 2017, 509) Ancak ona göre bu iki benzerlik olarak görülen olgu onları yol arkadaşı yapmak için yeterli bir sebep değildir. Bunu şu şekilde kanıtlamak mümkündür. İlk olarak Onların her ikisinin de Mu'tezile'ye karşı yürütmüş oldukları mücadele her ikisinin ortak olarak yürüttükleri bir olgu olarak görülemez. Zira Mu'tezile'ye karşı o dönemlerde tartışmalarla mücadele etmek yaygın bir husustu. Onların birlikte Sünniliği savunmaları da bu benzerliği ispatlamaya yetmemektedir. Zira ilk dönemlerde bir Mu'tezile mensubu olan Eş'arî daha sonraları da Hanbeliler ile irtibat kurmak ve onlara yakınlaşmak istemiştir. Mâtûrîdî ise Doğu Hanefiliğinin bir temsilcisi olarak yetişmiş ve hayatı boyunca orada kalmıştır. Kaldı ki Mâtûrîdî kendi bulunduğu sağlam konumundan hareketle Mu'tezile'ye karşı mücadele etmiş bundan dolayı da hiçbir zaman Sünniliğini ispatlamak zorunda kalmamıştır. (Rudolph: 2017, 509-510) Bundan dolayı da her ne kadar aralarında büyük bir harmoni olduğu izlenimi verse de her iki düşünür arasında derin bir benzerlikten ziyade ortak temayüllerden bahsedilmesi daha uygundur. (Rudolph: 2017, 509). Rudolph Maturidi ile Eş'ari arasında belirleyici olanın Mâtûrîdî'nin Kelâm sisteminin Eş'arî'nin Kelam sistemiyle nasıl bir ilişkide olduğudur. Bu Kelam sisteminin temellerini de ona göre bilgi öğretisi, âlemin hudusu, Tanrı'nın özü/mahiyeti

ve etkisi/müdahalesi ile insana bırakılan özgür alan oluşturmaktadır. (Rudolph: 2017, 510) Bunlar ele alınıp incelendiğinde gerçekten köklere kadar inen bir ittifaktan ve uyumluluktan bahsedilemeyeceği ortadadır.⁵ Buna karşın farklılıklar görmezden gelinmeyecek derecede bariz ve açıktır. Bu da her ikisinin öz itibariyle benzer öğretileri savunduklarına dair düşüncenin esas itibariyle bir ilizyondan ibaret olduğunu ispatlamaktadır. (Rudolph: 2017, 510) Rudolph böyle bir tespitte bulunurken bile günümüzdeki yaygın kanaatten çekindiğini de dile getirmektedir. (Rudolph: 2017, 510)

Sonuç

Gerçekte iki ekol arasında köklü bir benzerlik olmamasına karşın günümüzde bunun tam aksi bir olgunun oluşmasında ana nedenin, Müslüman müelliflerin iki kelâmcı arasındaki ihtilafları gösteren listelerinin yetersiz olduğudur. Bu da sorunun çözümünü değil daha da karmaşık bir hal alması sonucunu doğurmuştur. Bu durum özellikle ihtilafların sayısını on üç ile sınırlandıran Subkî için geçerlidir (Rudolph: 2017, 510) Onun özellikle ikinci derecede önemli olan meseleleri ihtilaf olarak göstermekte bunun sonucunda da daha büyük ihtilaf noktaları dikkatlerden kaçırılmaktadır. Beyâzî ise ihtilafların sayısını tam olarak vermesine karşın (elli tane) tartışma noktaları olarak gösterdiği hususlar bizzat Eş'arî ve Mâturîdî'ye değil, aksine sonraları her iki ekol arasında mevcut olan tartışmalardır. Örneğin onun, fizik âlemine ilişkin Mâturîdî ve Eş'arî arasında temelde hiçbir ihtilafın olmadığını söylemesi dikkat çekicidir. (Rudolph: 2017, 510-511).

Oysa aradaki ihtilafların boyutunun anlaşılması için özellikle her ikisinin Kelâm sistemlerine/metodolojisine bakmak gerekir. Eş'arî'nin Kelâm sistemi genel itibariyle karakterize edildiğinde onun kısa ve öz radikal bir teorinin tespit edilmesi arayışında olduğu iddia edilebilir. Buna karşın Mâturîdî'nin sisteminde temel amacın radikalizmi engellemek olduğu tespit edilmektedir. Onun hedefi mümkün olduğunca fazla görüşü içine alabilecek bir senteze ulaşmaktır. Buna rağmen her iki kelâmcının Sünnî Kelâm sistemi içerisinde görülmesi doğru bir yaklaşımdır. Ancak bu noktada da farklı Sünnî anlayışlarının olduğu unutulmamalıdır. Eş'arî Kelâmın içeriğini ve metodunu ayıran bir anlayışı tercih etmiştir. O, Kelâmı ve onun akli delillendirme şekillerini çok iyi bilmesine rağmen Kelâmı temelde Sünnî geleneği savunmak için kullanmıştır. Mâturîdî'deki yorum ise farklıdır. O sadece mütekellimler tarafından geliştirilen Kelâm yöntemini değil, aynı zamanda doktrinde bir denge bulmaya çalışmış, böylece de gelenekçilerin dini düşünceleri ile rasyonel/akli olarak teşkil edilmiş düşünce arasında bir denge kurduğu gözlemlenmiştir. (Rudolph: 2017, 511)

Tüm bunlardan sonra Alman araştırmacılarının/Oryantalist geleneğin Kelâmın temel meselelerinde genel itibariyle Maturidiliği Eş'ariliğe nispetle Mu'tezile'ye daha yakın gördükleri, bununla beraber başlangıçta birbirlerine oldukça uzak duran bu iki Ehl-i sünnet Kelâm ekolü arasında zorlama bir birleştirme/uzlaştırma çabalarının başlatıldığı ve her ikisinin Eş'arilik hâkimiyetinde Sünnî Kelâm sistemi içerisine dâhil edildiğini kabul ettiklerini söylemek mümkün gözükmektedir.⁶

Kaynakça

Badeen, E. (2008), *Sunnitische Theologie in Osmanischer Zeit*, Würzburg: Ergon Verlag
Bayraktar, M., (2004), *İslam Düşüncesi Yazıları*, Ankara: Elis Yay.

⁵ Rudolph, "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Maturidi's" adlı makalesinde bu konulara oldukça geniş yer ayırmış olup sonuç itibariyle her ikisinin bu konularda oldukça farklı yaklaşımlarının olduğu sonucuna varmıştır. Makalede ayrıca husun-kubuh konusunda her ikisinin düşünceleri karşılaştırmalı olarak anlatılmaktadır (Bkz. *ZDGM*, 142(1992), s. 72-89.); Maturidiliğin sıfatlar öğretisi ve bu bağlamda Eş'arilik karşısındaki tutumunun karşılaştırması için Brodersen'in "Der unbekante Kalâm. Theologische Positionen der frühen Mâturîdîya am Beispiel der Attributenlehre" adlı eserine de bakılabilir.

⁶ Edward Badeen, "Sunnitische Theologie in Osmanischer Zeit" (Osmanlı Döneminde Ehl-i Sünnet Kelâmı) adlı eserinde Maturidilik ve Eş'ariliğin uzlaştırma/birleştirme çabaları hakkında oldukça geniş bilgiler sunulmaktadır (bkz. Ergon Verlag, Würzburg 2008)

- Brodersen, A. (2014), *Der unbekannte Kalām. Theologische Positionen der frühen Māturīdīya am Beispiel der Attributenlehre*, Berlin/Münster/Wien/Zürich/London: Lit.
- Dieterici, F. H., (1876), *Die Philosophie bei den Arabern im 10. Jahrh. n. Chr. Gesamtdarstellung und Quellenwerke*, (Erster Theil), Leipzig
- Götz, M. "Māturīdī und sein Kitāb Ta'wīlāt al-Qur'ān", (*Der Islam*, (41/1 (Jan 1965 s. 27-70)
- Halabi, A. A. (1980), "The Development Of Humour And Satire In Persia With Special Reference To 'Ubaid Zākānī", *Thesis Submitted To the University Of Edinburgh For the Degree-Of Doctor Of Philosophy in The Faculty Of Arts*, June 1980
- Herder, J. G. (1841), *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (Vierte Auflage, Band II), (Hrsg. Heinrich Luden), Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch
- Mawakıf, (1848), *Islamische Dogmatik von al-Īcī mit Commentar des Ğurgānī* (ed.Th. Sörensen), Lips.
- Pococke, E. (1650), *Specimen Historiae Arabum*.
- Ritter, H. (1844), *Über Unsere Kenntniss der Arabischen Philosophie*, Göttingen
- Rudolph, U. (2017), *Maturidi ve Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelamı*, 2. Baskı (Çev. Özcan Taşcı), İstanbul: Litera Yayıncılık
- Rudolph, U. (1992), "Ratio und Überlieferung in der Erkenntnislehre al-As'ari's und al-Maturidi's", *ZDGM*, 142(1992), s. 72-89.
- Şehristani, (1850), *Religionspartheien und Philosophenschulen*, (çev. Theodor Haarbrücker), Halle
- Taşcı, Ö. (2013), *Aydınlanma, Oryantalizm ve İslam-Kelami Konular Bağlamında Bir Karşılaştırma-*, Ankara: Sentez Yayıncılık
- Toderini, (1790), *Litteratur der Türken*, (Almanca'ya tercüme eden, Abbé Toderini, Notlarla ve eklentilerle katkı yapan Philipp Wilhelm Gottlieb Hausletner) , Königsberg
- Von Kremer A., (1868), *Geschichte der Herrschenden Ideen des Islam*, Leipzig